

Horváth Attila:

Kitelepítések és deportálások a Rákosi-korszakban

A szovjet típusú büntetőpolitika eszközei ugyanazok voltak, de a taktika és a módszerek az idők során változtak. A büntetőjogot eszközként használva, mintha polgárháborús helyzet lenne,¹ 1963-ig leszámoltak a vélt vagy valódi ellenfeikkel. A totális diktatúra elveinek megfelelően olyanokat is letartóztattak, akik nem politizáltak, nem fordultak szembe a hatalommal, sőt még leghűségesebb híveik közül is sokakat halálra ítélték vagy bebörtönöztek.² Azt akarták elérni, hogy mindenkit félelemben tartsanak. Ezt az elvet Nyikolaj Krilenko,³ a Szovjet Igazságügyi Népbiztosság vezetője fogalmazta meg: „Nemcsak a bűnösöket kell kivégeznünk. Az ártatlanok kivégzése még nagyobb hatást fog gyakorolni a tömegekre.”⁴ Egy Cseka-különítmény, amelyet N. A. Bulganyin,⁵ a Szovjetunió későbbi miniszterelnöke vezetett, az alábbi eligazítás alapján lövetett agyon 57 embert: „Mi nem egyes személyek ellen viselünk hadat. A burzsoáziát irtjuk ki, mint osztályt. Ha nyomoznak, ne irományok és bizonyítékok után kutassanak, hogy mit tett vagy mondott a vádlott a szovjet hatóságok ellen. Először is azt kérdezzék tőle, hogy melyik társadalmi osztályhoz tartozik, milyen származású, milyen nevelésben, oktatásban részesült, mi a foglalkozása?”⁶ A pétervári szovjet elnöke, Grigorij Jevszejevics Zinovjev⁷ ugyanezt az elvet konkrét számadatokban fejezte ki: „... a százmilliós szovjet-orosz lakosságból 90 milliót magunk mögé kell állítani. Ami a maradékot illeti, nekik nincs mit mondanunk. Őket meg kell semmisíteni.”⁸ Az 1920-as évektől kezdte alkalmazni a szovjet politikai rendőrség a százalékarány szerinti rendszert. Minden járásban, minden

¹ Schmidt, Carl: A háború és az ellenség fogalmainak viszonyáról. In: Schmidt, Carl: A politika fogalma. Válogatott politikai és államelméleti tanulmányok. Budapest, 2002. 73., 77–78. o.

² Rajk Lászlót pl., aki belügyminiszterként minden fenntartás nélkül végrehajtotta Rákosi Mátyás utasításait, kivégezték. Kádár Jánost, aki átvette tőle a minisztériumot, életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Hegedűs András, aki 1955. április. 18.–1956. október 24. között miniszterelnök volt, erről az alábbiakat nyilatkozta: „Rendkívüli módon éreztük, és mindegyikünk tulajdonképpen félt attól, hogy ő maga is bekerül a represszióba ebbe a szövevénybe. Én nagyon sokszor kifejtettem már, hogy nem volt olyan ember a vezetésben, azt hiszem még Rákosi sem kivétel, aki ne tudta volna, hogy ellene bármikor indítható koncepció per, mert az életnek mindig vannak olyan fehér foltjai, vagy fekete pontjai, amelyekre fölépíthető olyan koncepció, mint mondjuk a Rajk-ügyben, vagy Kállai Gyula ügyében, vagy a Schiffer Pál ügyében fölépült.” Idézi: Gulyás János–Gulyás Gyula: Törvénysértés nélkül. A hortobágyi munkatáborok (1950–1953) filmszociográfiájának dokumentumai. Budapest, 1989. 261. o.

³ Krilenko, Ny. V. (1885–1938): meghatározó szerepet játszott a szovjet jogszolgáltatás és büntetőjog kidolgozásában. 1938-ban egy koncepció perben elítélték és agyonlőtték. Lásd: Medvegyev, R.: Cél és eszköz viszonya a szocialista forradalomban. In: Világosság, 1989. 475. o.

⁴ Idézi: Pipes, Richard: A kommunizmus. Budapest, 2004, 323. o.

⁵ Bulganyin, Ny. A. (1895–1975): 1918-tól a Cseka tagja, majd honvédelmi miniszter, miniszterelnök, 1955-ben ő írta alá szovjet részről a Varsói Szerződés alapokmányát. 1958-ban minden tisztségéből leváltották.

⁶ A kommunizmus fekete könyve. Büntény, terror, megtorlás. Szerk.: Courtois, Stéphane et al. Budapest, 2000. 16. o.; Kotek, Joel–Rigoulot, Pierre: A táborok évszázada. Fogvatartás, koncentráció, megsemmisítés. A radikális bűn száz éve. Budapest, 2005. 9. o.; Gereben Ágnes: Beszélgetések a Gulagról. Budapest, 2008. 21. o. (Az eredeti újságcikket Martin Ivanovics Lacisz [1888–1938], az ukrán Cseka elnöke írta a *Vörös Terror* című lap 1918. november 1-jei számában.)

⁷ Zinovjev, G. J. (1883–1936): Lenin legközvetlenebb tanítványa, a Bolsevik Párt Központi Bizottságának tagja. 1936-ban koncepció perben elítélték és agyonlőtték.

⁸ Idézi: Pipes, Richard: Az orosz forradalom története. Budapest, 1997. 322. o.

körzetben a lakosság számához képest kellett – a pártvezetés utasításainak megfelelően – letartóztatni, deportálni és agyonlőni bizonyos számú embert.⁹ Általában tévesen az „emberarcú szocializmus” hívének tartott Nyikolaj Buharin¹⁰ is helyeselte a Bolsevik Párt ezen politikáját: „Bármennyire is paradox módon hangzik. A proletár kényszerintézkedések az agyonlövétéstől kezdve egészen a munkaszolgálatig arra irányulnak, hogy a kapitalista korszak emberanyagából módszeresen kimunkálják a kommunista emberiséget.”¹¹ Mindez Lenin iránymutatásainak megfelelően történt, aki a Szovjet Büntető Törvénykönyv készítőit arra utasította, hogy olyan jogszabályokat fogalmazzanak meg, amelyek igazolják a Bolsevik Párt büntetőpolitikáját.¹²

Lenin a terror konkrét alkalmazásánál az alábbi ötletekkel állt elő: „A változatosság e téren az életrealitás biztosítója, a siker záloga, hogy elérjük a közös egységes célt: az orosz föld megtisztítását minden kártékony féregtől, a bolháktól – a tolvajoktól, a poloskáktól – a gazdagoktól és egyebektől. Az egyik helyen börtönbe dugnak majd egy rakás gazdagot, egy tucát tolvajt, fél tucát munkást, aki kibújjik a munka alól (olyan botrányos módon, mint Petrográdban sok szedő, különösen a pártnyomdákban). Más helyen arra fogják kényszeríteni őket, hogy az árnyékszékeket tisztogassák. A harmadik helyen büntetésük kitöltése után sárga lapot kapnak, mint ártalmas emberek. A negyedik helyen megtizedelik a munkakerülőket, ott a helyszínen.”¹³ Lenin ilyen tartalmú utasítások egész sorát küldte a hatóságoknak: „Eltársak! Az öt kulákkörzet felkelését könyörtelenül el kell fojtani. Az egész forradalom érdeke követeli ezt, mivel most mindenütt »az utolsó döntő ütközet« zajlik a kulákokkal. Példát kell statuálnunk.

1. Akasszanak fel (haladéktalanul úgy, hogy az emberek lássák) legalább száz ismert kulákot, gazdag embert, vérszopót.

2. Tegyük közzé a nevüket.

3. Kobozzák el tőlük a gabonát.

4. Szemeljenek ki túszoikat – ahogy a tegnapi táviratban áll.

Úgy hajtsák ezt végre, hogy az emberek több száz versztás körzetben lássák, rettegjék, és kiáltsák: ezek megfojtják és kiirtják a vérszívó kulákokat.

Távirat átvétele és végrehajtás.

Híve, Lenin

Ui.: Találjon néhány igazán kemény embert.”¹⁴

(A levél hangneme, a kivégzendők önkényes meghatározása és a túszszedés módszere miatt a Szovjetunió fennállásának idején titokban tartották ezt az ukázt.)

Lenin a kíméletlen terrort nemcsak egy átmeneti időre tervezte. Leonyid Boriszovics Kraszín¹⁵ külkereskedelmi népbiztosnak, az egykori terroristának az alábbiakat írta: „A legsúlyosabb hiba azt hinni, hogy a NEP-pel vége a terrornak. Mi még visszatérünk a terrorhoz és a gazdasági terrorhoz. A külföldiek már most baksissal megvásárolják a hivatalnokainkat. Kedveseim, eljön majd az idő, amikor ezért akasztás jár.”¹⁶

⁹ A kommunizmus fekete könyve. 2000. 23. o.

¹⁰ Állítólag az alábbiakat mondta feleségének, amikor elvtársait, Zinovjevet és Kamenyevet kivégezték: „Rettentően örülök, hogy agyonlőtték ezeket a kutyákat!” Idézi: A kommunizmus fekete könyve. 2000. 757. o.

¹¹ Buharin, Nyikolaj: Problemi teorii i praktiki szocializma. Moszkva, 1989. 168. o.

¹² Lenin, V. I. Összes Művei. Budapest, 1981. 45. k. 190–191. o.

¹³ Lenin, V. I. Összes Művei. Budapest, 1979. 26. k. 429–430.

¹⁴ Idézi: Service, Robert: Lenin. Egy forradalmár életrajza. Budapest, 2007. 431–432. o. Vö: Lenin, V. I. Összes Művei. Budapest, 1978. 22. k. 164. o.; Lenin, V. I. Összes Művei. Budapest, 1979. 26. k. 426. o.; Koenen, Gerd: Utopie der Sauberung. Berlin, 1998. 65. o.

¹⁵ Kraszín, L. B. (1870–1926): mérnök, kommunista politikus. 1917 után közlekedési, majd külügyi népbiztos.

¹⁶ Idézi: Radzinszkij, Eduard: Sztálin. Budapest, 1997. 209. o.

Sztálin, miután hatalomra került, rendkívüli mértékben fokozta és tömegessé tette a terrort: A burzsoáziát, az értelmiséget, földbirtokosokat, a kistermelő parasztságot, papokat, szerzeteseket, egyes nemzetiségeket (kozákok,¹⁷ volgai németek, kaukázusi népek,¹⁸ krími tatárok, zsidók stb.), a „reakciósokat”, a „kapitalizmus anyajegyeit viselőket”, a „kispolgári szellemiséggel átitatottakat”, a „lumpen szellemet képviselőket” stb. tartoztatták le és ítélték el.¹⁹ Még a korabeli hivatalos statisztikák is elismerték, hogy a burzsoázia számát 1928 és 1934 között 6.801.000-ról 174.000-re csökkentették, ezen belül a kulákok száma 5.618.000-ról 149.000-ra apadt.²⁰

Sztálin (Leninre hivatkozva)²¹ az „osztályharc éleződésének dialektikus elméletével” magyarázta, hogy húsz évvel a hatalomátvétel után még mindig nem konszolidálódott a helyzet, hanem még totálisabbá vált a terror: „...minél jobban haladunk előre, minél több sikerünk lesz, annál jobban fognak dühöngeni a szétfúzott, kizsákmányoló osztályok maradványai, annál inkább folyamodnak majd a harc élesebb formájához, annál inkább igyekeznek majd ártani a szovjet államnak, annál inkább nyúlnak majd a legkétségbeesettebb harci eszközökhöz, mint a pusztulásra kárhozottak végső eszközeihez. Nem szabad szem elől téveszteniünk, hogy a szétfúzott osztályok maradványai a Szovjetunióban nincsenek egyedül. Közvetlen támogatást kapnak a Szovjetunió határain túl élő ellenségeinktől. Míg az osztályharc egyik vége a Szovjetunió határain belül fejt ki hatását, addig a másik vége a bennünket körülvevő polgári államok területére húzódik át.”²²

Magyarországon Rákosi Mátyás is – a szovjet mintának megfelelően – az alábbi instrukciókat adta az állami és a pártvezetésnek: „...ha bajok vannak, lehetetlen, hogy ne legyen benne az ellenség keze [...] és attól sem félünk, hogy mindenki gyanús lesz, aki él [...], ami itt történni fog, hogy nagy lesz a gyanakvás, az nem baj[...], inkább mélyebben kell vágni, de alaposan, hogy ne maradjon benn a gyökere. Ahol fát vágják, ott a forgács is hullik.”²³ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1949. június 11-i ülésén (ahol éppen Rajk László és társainak ügyéről volt szó) így folytatta: „...ezt csinálták a Szovjetunióban is. Az emberek szörnyülködtek, de ez volt a helyes módszer...”, ezért „...kicsit mélyebben vágjuk ki az üszkös részt, inkább, mint hogy benne maradjon a méreganyag.”²⁴

Magyarországon is hasonlóképpen történt. Amikor Rákosi Mátyást, a Magyar Kommunista Párt vezetőjét a Központi Vezetőség 1953 júniusi ülésén önkritikára kényszerítették, így nyilatkozott: „Én vezettem az Államvédelmi Hatóságot. Ezzel kapcsolatosan beavatkoztam az ügyek vitelébe, beleszóltam abba, hogy kit tartóztassanak le, kit bántalmazzanak, kit hogyan

¹⁷ Rejngold, a szovjet kormány kozákpoltikájának irányítója, 1919 nyarán az alábbiakat nyilatkozta: „A kozákokat, legalábbis nagyobbik részüket, előbb-utóbb ki kell majd irtani. Egyszerűen fizikailag meg kell semmisíteni őket.” Idézi: Tudományos konferencia a kommunizmus fekete könyvéről. Szerk.: **Berényi Gábor**. Budapest, 2000. 68. o.

¹⁸ **Aron, Raymond**: Demokrácia és totalizmus. Budapest, 2005. 179. o.

¹⁹ Kun 2005. 159–164. o. A '30-as években már szűkebb rétegeket is likvidáltak: pl. a filatelistákat, homoszexuálisokat, experantistákat, sőt a legfőbb pártfunkcionáriusokat és katonai vezetőket is elérte a tisztogatási hullám.

²⁰ **Glezerman, G.**: A kizsákmányoló osztályok és osztálykülönbségek felszámolása a Szovjetunióban. Budapest, 1951. 174. o.

²¹ Lenin ugyanerről a kérdéstről az alábbiakat nyilatkozta: „Az átmenet a kapitalizmusból a kommunizmusba egész történelmi korszak. Amíg ez a korszak be nem fejeződik, a kizsákmányolók okvetlenül megőrzik reményüket a restaurációra és ebből a reményből restaurációs kísérletet tesznek. A megdöntött kizsákmányolók, akik megdöntésüket nem várták, nem hittek benne, még csak gondolni sem akartak rá, az első komoly vereség után megtízszerezett energiával, dühödt szenvedéllyel, százszorososan felfokozott gyűlölettel vetik harcba a tőlük elvett paradicsom visszaszerzéséért.” Lásd: **Lenin, V. I.** Válogatott művek. Budapest, 1949. II. k. 439. o.

²² **Lenin, V. I.–Sztálin, J. V.**: Párt és pártépítés. Budapest, 1950. 710–711. o.

²³ Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. Főszerk.: **Solt Pál**. Budapest, 1996. V. k. 296. o.

²⁴ Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 5. Főszerk.: **Solt Pál**. Budapest, 1996. V. k. 296. o.

*ítéljenek el.*²⁵ (Nem véletlen, hogy ezt a nyilatkozatot csak az 1980-as évek második felében hozták nyilvánosságra.)²⁶

A pereket, különösen a kirakatpereket, mindig végigkísérte egy korábban ismeretlen intenzitású sajtókampány. A legkülönbözőbb formában: vezércikkek, tudósítások, „olvasói levelek”, regények, novellák, versek, alkalmi esasztruskák stb. útszéli hangnemben követelték a vádlottakkal szembeni minél kíméletlenebb eljárást és ítéletet. Leírták pl. a letartóztatott korábbi nevét, ezzel is az idegengyűlöletet, antiszemitizmust sugallták. Minden eszközzel igyekeztek lejáratni a vádlottakat.

Az „*objektív ellenség*” megnevezése, az aktuális politikai céloknak megfelelő bővítése tömegindulatot válthatott ki és magyarázatot adhatott arra, hogy miért olyan rossz a lakosság életszínvonala. A folyamatos politikai-, gazdasági- és társadalmi válságot büntetőjogi szankciókkal akarták megoldani. Ezért a szigorú szankciók és a generális prevenció vált meghatározóvá. A büntetőjog ún. nevelő funkciója teljes mértékben háttérbe szorult. A „*nép ellensége*” nem számíthatott irgalomra. A sztálini elveknek megfelelően Magyarországon is egyre bővült a likvidálandók listája: Felkerültek rá a „*reakció*sok”, a volt uralkodó osztály tagjai, az úri-keresztény középosztály tagjai, a kulákok, a közép- és gazdagparaszrok, a malomtulajdonosok, az „*ingadozó*” középparasztok, az „*úri bitangok*”, a gyárosok, a kispolgárok, a bürokraták, a gyanús értelmiségiek, a papok, a klerikális reakció tagjai, a bürokraták, az imperialisták ügynökei, a munkát kerülő lumpenproletárok, a trockisták, a titóisták, a cionisták, a kozmopoliták, a nacionalisták, a Szovjetunió és a béketábor ellenségei, a munkásosztályt eláruló „*álfasiszta*” szociáldemokraták stb.²⁷

A sztálini büntetőpolitika egyik reprezentáns évében, 1952-ben, feljelentettek 403.000 személyt, vádat emeltek 202.000 fő ellen, elítéltek 145.000 főt.

A totális terrorra jellemző, hogy 1950–1953 között kétmillió ember ellen folyt valamilyen eljárás, egymilliót állítottak bíróság elé, 380 ezret ítélték el. (Az adatok összegzését nehezíti, hogy egy ember ellen több eljárást is indítottak). 1953-ban 1.300.000 emberről gyűjtött adatok szerepeltek a rendőrségi nyilvántartásokban, mindezeknek a jelentéseknek a jelentős részét az addigra beszervezett 40.000 besúgó gyűjtötte össze. 1945 és 1953 között 220.000 embert internáltak. 1953-ban 40.734 főt ítélték szabadságvesztésre. Ez az ország lakosságának 0,42%-a. Ekkor már a közel kétszáz börtön és internáló tábor tömve volt. Bár minden cellába jóval több elítéltet zártak, mint amennyire azokat eredetileg tervezték,²⁸ még így is sokaknak várniuk kellett arra, hogy elkezdhesék büntetésük letöltését. Csak az 1946. évi VII. tv. alapján közel 500 embert ítélték halálra.²⁹

1953-ban Nagy Imre miniszterelnök bezáratta az internálótáborokat, és az elítéltek egy része kegyelmet kapott vagy rehabilitálták őket, de ez a tendencia nem tartott sokáig. Az 1956-os forradalom és szabadságharc előtt már többen voltak börtönben mint 1953-ban.³⁰ A börtönbezártak és internáltak között 14 püspök (a magyar főpapok kétharmada), 1300 pap (a

²⁵ PI Archívum 288. f. 4/54. ö. e.

²⁶ Propagandista 1986/4. Vö.: **T. Varga György**: Rákosi referátum a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1953 júniusi ülésén. In: Múltunk, 1990/1. 143. o.

²⁷ **Bihari Mihály**: Magyar politika, 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok. Budapest, 2005. 94–95. o.

²⁸ Az ország börtöneinek befogadóképességét 21.865 főre tervezték.

²⁹ **Zinner Tibor**: Minden bírósági ügy az osztályharc egyik epizódja. In: Jogtörténeti Szemle, 2006/3. 10. o.

³⁰ **Zinner Tibor**: A XX. századi politikai perek. A magyarországi eljárások vázlata 1944/1945–1992. Budapest, 1999. 33. o.; Statisztikai évkönyv (1949–1955). Budapest, KSH, 1957. 354–358. o.

magyar papság egynegyede), 2400 apáca és szerzetes (a magyar apácák és szerzetesek egynegyede).³¹

A rendőri terror közvetett hatásait szinte lehetetlen felbecsülni. Hány ember életét tették tönkre azzal, hogy hozzátartozóját letartóztatták? Hányan vesztették el szüleiket, házastársukat és egyéb rokonaikat? Milyen diszkriminatív intézkedéseket kellett ezért a munkahelyen, az iskolában és lakókörnyezetükben elszenvedniük? Tízezrekre rúgott azoknak a száma, akik arra rendezkedtek be, hogy, ha nyomorogva is, de túléljék a megpróbáltatásokat, sorba állhassanak a börtönök, internálótáborok kapuja előtt, mert be akartak adni egy szegényes élelmiszersomagot és némi tiszta fehérneműt a rácsok mögött tartott családapának. Hányan voltak azok, akik belehaltak a hatóságok testi és lelki terrorjába, s hányan, akiket megkínóztak és csak meghalni engedtek haza, vagy egész hátralévő életükben szenvedtek a megpróbáltatások miatt? Hányan voltak azok, akiknek élete merő rettegésből állott, nem tudtak aludni éjjel, nappal félve várták a letartóztatást? Sokan szorongásaik elől öngyilkosságba, alkoholizmusba menekültek. Hányan vesztették el ingó és ingatlan vagyonukat, több generáció fáradságos munkájával összegyűjtött javaikat, családi emlékeiket?

Koncentrációs táborok³²

A XX. századi diktatúrák közül szinte mindegyik alkalmazta a koncentrációs táborokat, mint speciális szabadságvesztés-büntetést. Lenin már 1917 decemberében kijelentette, hogy be kell vezetni a kényszermunka-büntetést a sztrájkoló hivatalnokokkal szemben.³³ Ezután egyre több parancsban és utasításban jelent meg a „koncentrációs tábor” kifejezés. Lenin 1918. augusztus 10-én elrendelte: „a kulákokat, pópákat, fehérgárdistákat és más kétes elemeket koncentrációs táborokba kell zárni a városokon kívül”.³⁴

A Népbiztosok Tanácsa 1918. szeptember 5-i dekrétumában utasítást adott arra, hogy az osztályellenséget „koncentrációs táborokba kell zárni”. 1919. február 17-én az Oroszországi Föderáció Szovjetjének központi végrehajtó bizottsága ténylegesen a Csekának adta az ellenség és az ellenforradalmárok „koncentrációs táborokba” való internálásának jogát. A polgárháború befejeződése után kezdték a táborokban lévő fogvatartást egységesen szabályozni.

A húszas évek végén kezdett kialakulni a GULAG³⁵ valódi arca. Egyre több tábort alapítottak. Nem különítették el a politikaiakat a köztörvényes bűnösöktől, sőt ez utóbbiak lettek a táborok rettegett kápói. Ekkortól ismerték fel a táborrendszer gazdasági hatását:³⁶ 1929-től a túlfeszített népgazdasági terv részévé vált. A fogvatartottak száma 1938-ra meghaladta a kétmilliót, miközben a személyi állománynak kb. 25%-a pusztult el évente. 1950-ben érte el létszámának maximumát, a 2.500.000 főt. (A cári Oroszországban az elítéltek száma nem érte el a kétszázézetet.) Sztálin halála után csökkentették az elítéltek számát és felügyeletük

³¹ **Havasy Gyula:** A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989. Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye. Budapest, 1990. 179. o. **Vö: Hetényi Varga Károly:** Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. Bp., 1992–1996. I–III. k.; **Hetényi Varga Károly:** Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában. Bp., 2000–2002. I–II. k.; **Szántó Konrád:** A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Budapest, 1991; **Tomka Ferenc:** Halálra szántak, mégis élünk. Egyházüldözés, 1945–1990 és az ügynök kérdés. Budapest, 2005.

³² A magyarországi koncentrációs táborok, munkatáborok jogon kívüli intézmények voltak. Elvileg nem tartoztak a büntetés-végrehajtási jogba.

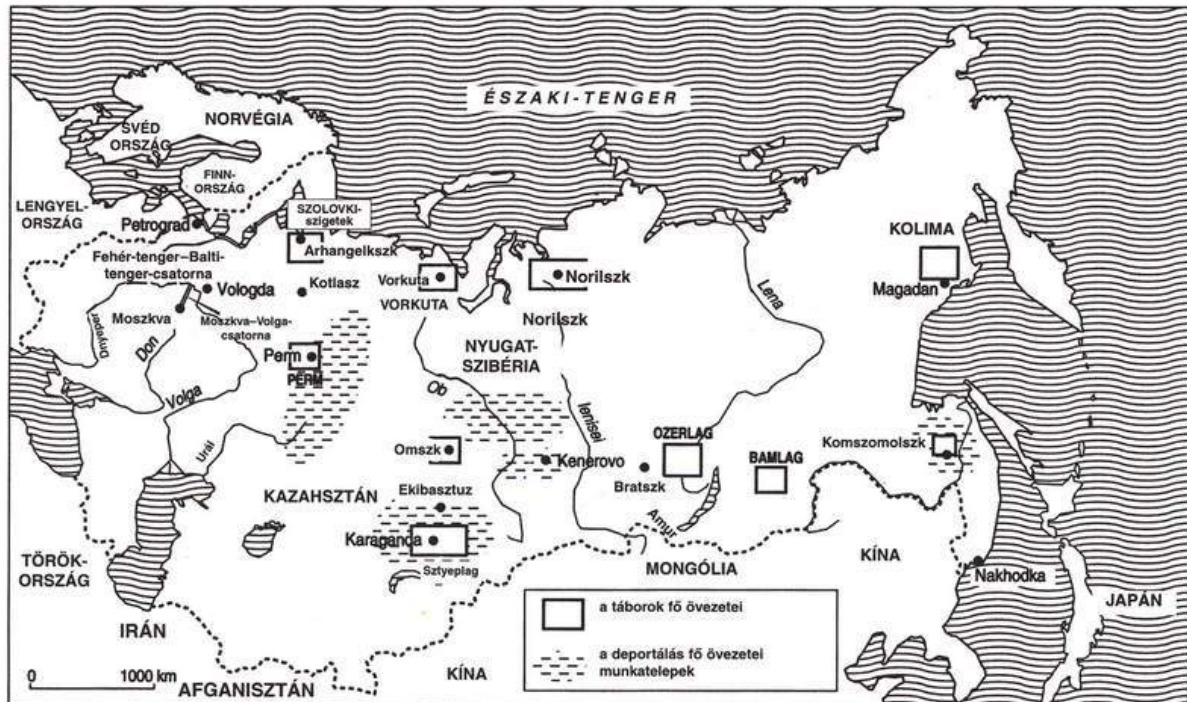
³³ **Lenin, V. I.** Összes Művei. Budapest, 1979. 26. k. 410. o.

³⁴ Kotek, Joel–Rigoulot, Pierre: A táborok évszázada. Fogvatartás, koncentrálás, megsemmisítés. A radikális bűn száz éve. Budapest, 2005. 117. o.; Kun Miklós: Oroszország válaszüton. Budapest, 2005. 160. o.

³⁵ A GULAG orosz mozaikszó: Glávnoje Upravljénijje Lágerej (lágerek, kényszermunka-táborok főparancsnoksága).

³⁶ **Czéh Zoltán:** A GULAG mint gazdasági jelenség. Budapest, 2003. 143–177. o.

is átkerült az Igazságügyi Népbiztossághoz, s egészen a Szovjetunió összeomlásáig, némi módosulással ugyan, de működtek.³⁷ A szovjet társadalom életében meghatározó tényező volt a GULAG, hiszen szinte mindegyik családnak valamelyik tagja megszenvedte az ottani viszonyokat. Még Gorbacsov, az SZKP egykori első titkára is volt rabok unokája. A lágerélet törvényei társadalmi szokásokká váltak: a hadseregben, a kolhozokban, a gyárakban, üzemekben, de még az egyetemeken is.

A szovjet GULAG-rendszerrel először a magyar hadifoglyok és a nemzetközi jogot megsértve elhurcolt polgári személyek ismerkedtek meg. Ők nem hadifogolytáborokba, hanem munkatáborokba kerültek, bár a Hágai Egyezmény alapján a hadifoglyok munkavégzése csak bizonyos feltételek betartása mellett lett volna lehetséges. Közel 600.000–640.000 magyar állampolgár került a szovjet lágerrekbe. A kegyetlen fogságban egyes kutatók 270–370 ezer főre teszik az áldozatok számát. Az életbenmaradottak többsége 1951-ig hazajöhetett, de még 1955–1956-ban is ezrével érkeztek vissza Magyarországra.³⁸ A visszatérteket a magyar hatóságok kvázi büntetett előéletű személyekként kezelték, és nem terjesztették ki rájuk a hadigondozás egyetlen formáját sem.³⁹

A magyarországi kommunista vezetők a munkatáborok felállítása terén is követni szerették volna a Szovjetunió példáját. Magyarország földrajzi helyzete teljesen eltért a Szovjetunióétól; Rákosi Mátyás „panaszkodott” is emiatt: „Milyen kár, hogy nincs Szibériánk.”⁴⁰

Az internálások már 1945-ben megkezdődtek. Kezdetben, mint antifasiszta megtorló intézkedést az igazolóbizottságok és népbíróságok alkalmazhatták, de a végrehajtást a politikai rendőrségre bízták (81/1945. ME sz. rendelet). Erdei Ferenc belügyminiszter egy 1945. június

³⁷ Applebaum, Anne: A Gulag története. Budapest, 2005. I. k. 12–13. o.

³⁸ Stark Tamás: Magyarok a szovjet kényszermunkatáborokban. In: Kortárs, 2002/2. 69-81. o.; GULAG: A szovjet táborrendszer története. Szerk.: Krausz Tamás. Budapest, 2001; Rózsás János: Gulag lexikon. Budapest, 2000; Sente Zoltán: Magyarok a GULAG-szigeteken. Szeged, 1989.

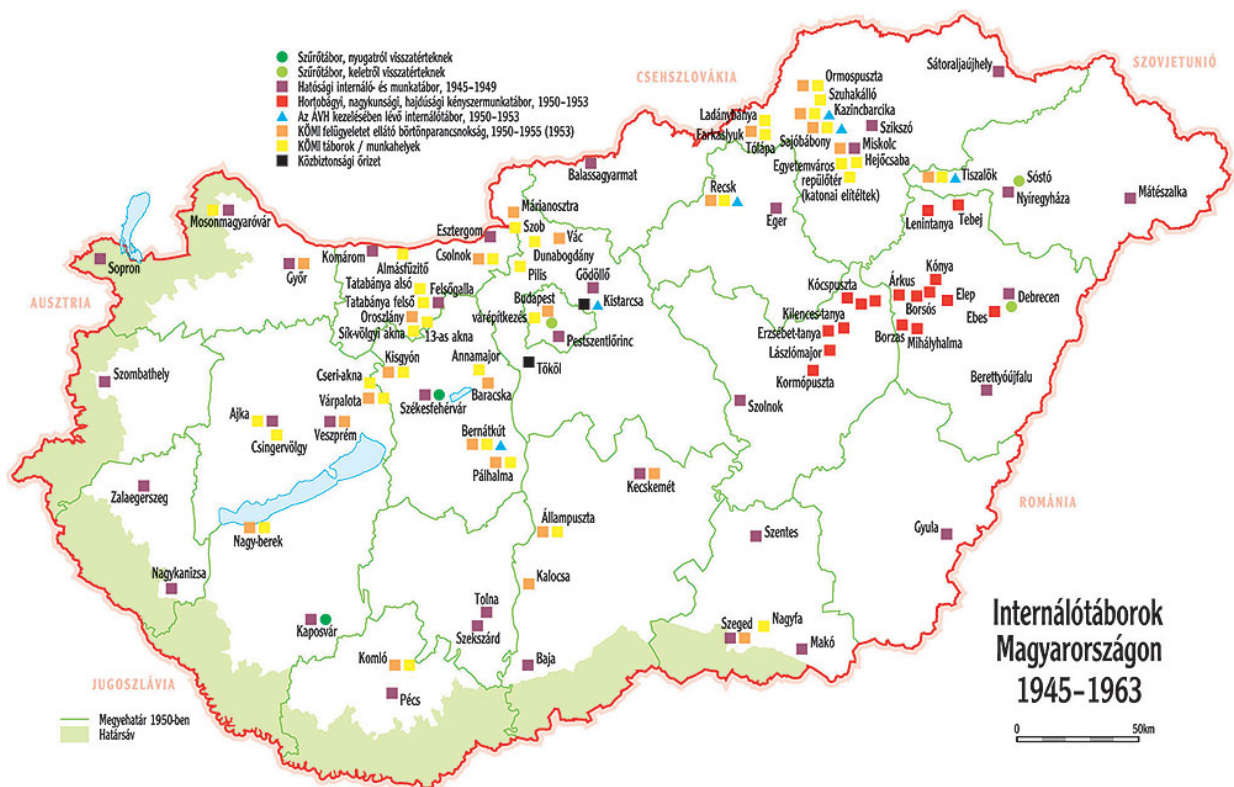
³⁹ Füzes Miklós: Modern rabszolgaság. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboraiban. 1945-1949. Pécs, 1990. 11. o.

⁴⁰ Pünkösti Árpád: Rákosi a hatalomért (1945–1948). Budapest, 1992. 454. o.

21-i titkos rendeletével (138000/1945. BM sz. rendelet) korlátlan jogosultságot adott a politikai rendőrségnek, így bírósági ítélet nélkül is internálhattak.⁴¹ (Ekkor alakult ki az az eljárás, hogy a népbíróságok által felmentett vádlottakat is az Államvédelmi Osztály internálta).⁴² 1945–1948 között ennek révén az internáltak száma hamarosan elérte a 40 ezer főt.

Az 1948. szeptember 6-i, 288.009/1948. BM sz. rendelettel megalakult a Belügyminisztérium Államvédelmi Hatósága, majd egy átszervezés után már országos hatáskörű szervként működő – a politikai rendőrség szervezetén belül – a VI. Jogi és Börtönügyi Főosztály, majd a Vizsgálati Főosztály vezetése alá helyezték az ÁVH börtöneit és internálótáborait.⁴³ Ekkortól vált általánossá az a gyakorlat, hogy akit valamilyen okból nem akartak bíróság elé állítani, azt internálták. A kiválasztás alapja sok esetben kideríthetetlen és irracionális volt.

A szovjet mintára kialakított ún. nyitott végrehajtási helyek – gyárak, üzemek, bányák – szinte az egész országot behálózták. Mintegy 45 helyen dolgoztak internáltak. Így többek között ipari létesítmények építkezésein (Lábatlan, Almásfüzitő, Tiszalök, Csepel stb.), középületek létesítésénél (a miskolci és a veszprémi egyetem), felújításoknál (Budavára), bányákban (Oroszlány, Recsk, Komló, Várpalota stb.), valamint számos helyen ipari és mezőgazdasági (Hortobágy) munkát végeztek.⁴⁴

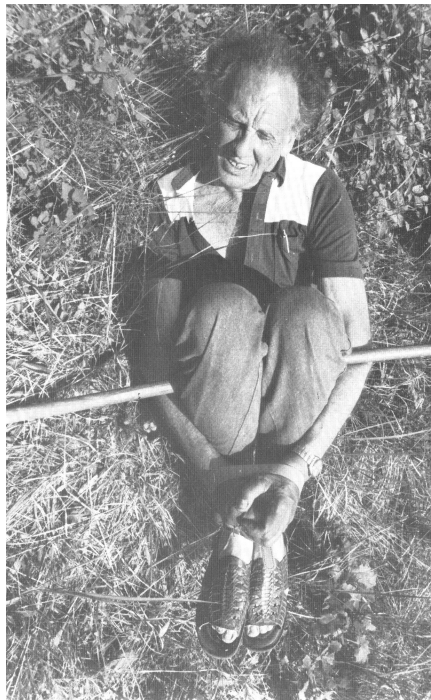
⁴¹ **Palasik Mária:** Bizalmas belügyminiszteri rendelet az internálások ügyében (1945). In: Társadalmi Szemle, 1997/7. 87–94. o.; **Szakács Sándor–Zinner Tibor:** A háború megváltozott természete. Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948. Budapest, 1997. 216–217. o.

⁴² Iratok az igazságszolgáltatás történetéből. Főszerk.: **Solt Pál.** Budapest, 1992. I. k. 707. o.

⁴³ **Boreczky Beatrix:** Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1953. In: Trezor. Történeti Hivatal Évkönyve, Szerk.: **Gyarmati György.** Budapest, 1999. 91–114. o.

⁴⁴ A teljes listát lásd: **Tamáská Péter:** Politikai elítélt kerestetik. Börtönök Magyarországon, 1945–1990. Budapest, 2006. 243–244. o.

1947-től azt az álláspontot képviselték, hogy az internálás nem lehet az állam számára veszteséges, ezért a népgazdasági terv részévé váltak az egyes munkatáborok. Ennek a magyar Gulag-rendszernek a megszervezésére érkezett a Szovjetunióból Garasin Rudolf.⁴⁵ Vas Zoltán és Gerő Ernő dolgozta ki az erre vonatkozó irányelveket. A Népgazdasági Tanács 407/21/1951. sz. (titkos) határozatában (*A letartóztatottak termelőmunkában foglalkoztatásának egységes megszervezése* címmel) rendelkeztek a Közérdekű Munkák Igazgatósága (KÖMI) létrehozásáról. Ennek az új hatóságnak kellett megszerveznie és irányítania az internáltak kényszerszolgálatát.⁴⁶ Az elhelyezésre a túlszűfolttság, az épületek rossz állaga volt a jellemző. A kényszerszolgálat rendkívül megerőltető volt, napi 14 óra munkaidővel, különösen azoknak, akik nem voltak hozzászokva a nehéz fizikai munkához. Az ételmezés mennyisége és minősége is rendkívül rossz, napi 600–1200 kalória. Az embertelen bánásmódot (verést, szidalmazást, kínzást) a rabok nehezen viselték. Az éhség, kimerültség, betegség, orvos- és gyógyszerhiány miatt sokan meghaltak vagy megbetegedtek.⁴⁷ Ha 1953-ban nem számolták volna fel a magyar táborrendszert, az tömeges elhalálozáshoz vezetett volna.

Dr. Benkő Zoltán, volt recski rab bemutatja, milyen volt a gúzsbakötés. Lásd: **Böszörményi Géza**: Recsk 1950–1953. Budapest, 1990. 355. o.

⁴⁵ **Kubinyi Ferenc**: Fekete lexikon. Miskolc, 1994. 73–75. o.

⁴⁶ **T. Varga György**: Adalékok a börtönügy és a rabmunkáltatás történetéhez (1949–1953). In: Trezor 2. A Történeti Hivatal Évkönyve. Budapest, 2002. 159. o.

⁴⁷ Kiss Dánielt a recski lágerben két heti éjszakai fogdára és két órás gúzsbakötésre büntették. A hetedik éjszakán a fogdában odatették a forró dobkályhához, ahol a megkötözött embernek elégett a keze. Mivel nem kapott megfelelő orvosi kezelést később amputálni kellett a kezét. Lásd: **Böszörményi Géza**: Recsk 1950–1953. Egy titkos kényszerszolgálat története. Budapest, 1990, 13. o.

Az internáltak nagyobb munkateljesítésre való ösztönzésére alkalmazták az ún. napelengedést, vagyis a havi 100%-ot meghaladó teljesítmény után bányákban 5%-onként, egyéb munkahelyeken 2%-onként 1–1 napot elengedtek a büntetésből. A teljesítménytől tették függővé az egyéb kedvezményeket is (pl. a levelezést).

1953-ban, Nagy Imre kormányra kerülése után ideiglenesen megszüntették az internálás intézményrendszerét. Az 1035/1953. MT sz. határozat rendelkezett arról, hogy a belügyminiszter az internálótáborokat szüntesse meg. Az internáltak nem nyerték vissza automatikusan a szabadságukat. Sokakat közülük börtönbe zártak,⁴⁸ a fővárosból és más nagyvárosokból kitiltottak, illetve rendőri felügyelet alá helyeztek. A Belügyminisztérium operatív osztályán továbbra is őrizték nyilvántartási lapjaikat. Elkobzott vagyonukat sem kapták vissza. Az igazságügy-miniszter ugyanis a 0058/1/1953. Tük. szám alatt kiadott rendelkezésében utasította a Legfelsőbb Bíróság elnökét: „*Annak az elvnek megfelelően, hogy a kitelepítettek és internáltak ingó és ingatlan vagyontárgyaira, valamint lakásokra vonatkozó igényeit, illetve kártérítési kereseteit el kell utasítani, szükséges a Legfelsőbb Bíróság megfelelő jogszabályokra való hivatkozással hozott elvi döntése. Felkérem, hogy ilyen elvi döntés meghozataláról gondoskodjék.*”⁴⁹ Egyúttal felszólították a ügyvédi kamarákat, hogy az internáltak érdekében pert kezdeményező ügyvédek ellen fegyelmi eljárást indítsanak.⁵⁰

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után a Kádár-kormány visszaállította az internálás intézményét (1956. évi 31. sz. tvr.). Ennek alapján a hatóságok 1957. május 1-jéig közbiztonsági őrizet alá vontak kb. 4500 főt, valamint rendőri felügyelet alá helyeztek kb. 1500 embert.⁵¹ Az internálást a Népköztársaság Elnöki Tanácsának amnesztia-rendelete szüntette meg 1960 áprilisában. Addigra már kb. 16–18 ezer embert internáltak mindenfajta bírói ítélet nélkül.⁵²

Kitelepítés

A (a szakzsargonban elterjedt) kitelepítés kifejezést használták azokra az intézkedésekre, amikor egyes személyektől elkobozták ingatlanjaikat és arra kényszerítették őket, hogy családjukkal együtt (időseket, betegeket, gyerekeket sem kímélve) a hortobágyi táborokba, falvakba, kulákcsoportokra szállásolva mezőgazdasági munkát végezzenek. Ez az intézkedés valójában tehát deportálásnak minősíthető, annál is inkább, mert két, 1939-ben (az ún. Honvédelmi Törvény, 1939. évi II. tc.) kibocsátott rendeletre (8.130/1939 ME sz. rendelet, 760/1939. BM sz. rendelet) hivatkozva hajtották végre. (E rendeletek alapján hurcolták el a II. világháború alatt a magyarországi zsidókat otthonukból.)

A kitelepítendőek névsorának összeállítása a legtöbb esetben önkényesen, szubjektív szempontok szerint történt. Sokszor a helyi hatóságok egyszerűen felírták a készülő listára azokat, akikkel nem szimpatizáltak, vagy csak a lakásukat, házukat akarták maguknak megszerezni. Gyakran az is előfordult, hogy az Államvédelmi Hatóság emberei a listán nem szereplő személyeket is elvittek. Elhurcolták az albérlőket, cselédeket, házvezetőnőket, véletlenül ott tartózkodó rokonokat, vendégeket is. Névelírás vagy szándékos „félrehallás” miatt is sokakat kitelepítettek. Ezeken az embereken semmilyen magyarázkodó, tiltakozó

⁴⁸ MOL-M-KS-276. f. 66/42. ö. e.

⁴⁹ Idézi: **Szendrei Géza**: Magyar internálások, 1704–1960. Budapest, 2007. 21. o.

⁵⁰ MOL-M-KS-276. f. 53/186. ö. e.

⁵¹ **Huszár Tibor–Szabó János**: Restauráció vagy kiigazítás. Budapest, 1999. 92. o.; **Szendrei Géza**: Kiszűrt internáltak; 1957–1959. Budapest, 2009. 11. o.

⁵² **Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor**: Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban, a fordulat napja, ismét sortűzek, a nagy per. Budapest, 1997. 210. o.; **Kiszely Gábor**: Állambiztonság (1956–1990). Budapest, 2001. 10. o.

beadvány sem segített.⁵³ Rendszeresen előfordult, hogy az engedélyezett 500 kiló helyett csak 30 kilós csomagot vihettek magukkal, és 24 óra helyett 12 óra alatt kellett összecsomagolniuk.

A vidéket érintő legnagyobb kitelepítési sorozatra 1949-től a nyugati és déli határvidéknél került sor. A mesterségesen uszított, hisztérikussá fokozott harmadik világháborús hangulatban a végrehajtó szervek válogatás nélkül deportáltak ezekről a vidékekről egész családokat, sokszor az éjszaka közepén, csak néhány percet, esetleg órát hagyva a készülődésre. Budapesten 1951-ben, arra hivatkozva, hogy a fővárosban kevés a lakás,⁵⁴ egy belügyminiszteri rendelettel kb. 17.700 embert telepítettek ki a fővárosból.⁵⁵ Az így megszerzett 5300 lakásnak a felét utalták ki új bérlőknek, ávósoknak, rendőröknek és pártfunkcionáriusoknak.⁵⁶ Az intézkedésről az alábbi hivatalos jelentést adták ki: „1951. május 21-től június 15-ig Budapestről a következő nemkívánatos elemeket telepítették ki: hat volt herceget, 52 volt gróft, 41 volt bárót, valamint hozzátartozóikat, 10 volt horthysta minisztert, 12 volt horthysta államtitkárt, 85 volt horthysta tábornokot, 324 volt horthysta törzstisztet, 67 volt csendőr- és rendőrtisztet, 30 volt gyártulajdonost, 46 volt bankárt, 53 volt gyárigazgatót, 93 volt nagykereskedőt, 105 volt nagybirtokost, valamint hozzátartozóikat. A kitelepítettek lakásait dolgozók, elsősorban sztahanovista vagy nagycsaládos ipari munkások kapták meg.”⁵⁷

⁵³ Dokumentumok Zala megye történetéből (1947–1956). Zalai Gyűjtemény. 48. Szerk.: **Káli Csaba**. Zalaegerszeg, 1999. 159–161. o.

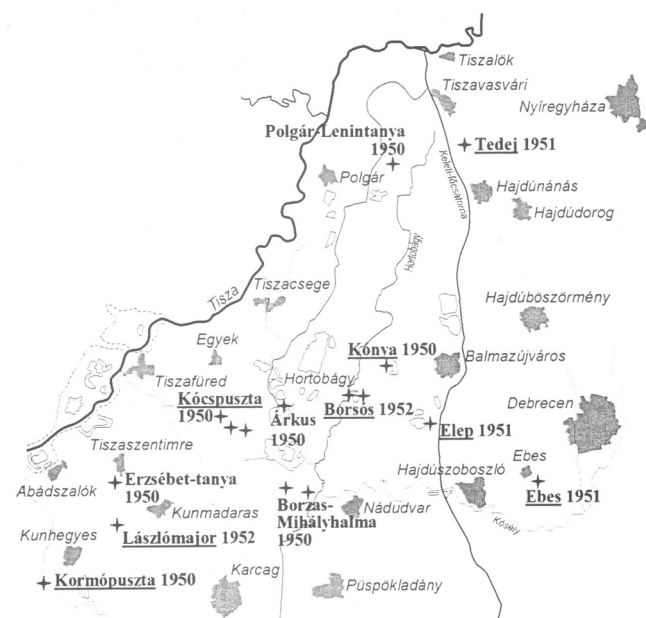
⁵⁴ **Hegedűs József–Tosics Iván**: Lakásosztályok és lakáspolitikai – a budapesti lakáspiac változásai az elmúlt három évtizedben. In: *Mozgó Világ*, 1982/9–10.; **Győri Péter**: Lakásrendszerünk kialakulása – buktatókkal. In: *Szociálpolitika ma és holnap*. Budapest, 1988. 190. o.

⁵⁵ MOL-M-KS 276 f. 65. cs. 183. ö. e.

⁵⁶ **Varga László**: A magyarországi kényszermunkarendszer jogi vonatkozásai. New York, 1954. 5. o.; **Dessewffy Tibor–Szántó András**: „Kitörő éberséggel.” A budapesti kitelepítések hiteles története. Budapest, 1989. 10. o.; **Gulyás–Gulyás**: 1989. 16. o.; **Ember Mária**: Hortobágy, „szociális tábor” 1952–1953. In: *Forrás*, 1981/6. 9. o.; **Magyar Bálint**: Borsóstantanya, Hortobágy. In: *Mozgó Világ*, 1983/1.; **Zinner Tibor**: 1951-ben történt. In: *Filmvilág*, 1986/12. 11. o.; **Szántó András**: Az 1951-es budapesti kitelepítés. In: *Medvetánc*, 1988/4–1989/1. 141. o.

⁵⁷ Kis Újság, 1951. június 19., vö.: Szabad Nép, 1951. augusztus 7.

**Az internált családok „zárt táborai” a Hortobágyon, a
Nagykunságban és a Hajdúságban (1950–1953)**
(a név mellett a létesítés éve)

Táborok

Magyarországon 55 évvel ezelőtt több mint 2500 családot deportáltak szervezett körülmények között a Hortobágyra.

Tábor (település)	Fennállása	Létszám
Árkus	1950-53	706 fő
Borsós	1952-53	830 fő
Borzas-Mihályhalma	1950-53	421 fő
Ebes	1951-53	1047 fő
Elep	1951-53	910 fő
Erzsébet-tanya	1950-53	497 fő
Kócspuszta	1950-53	626 fő
Kónya	1950-53	512 fő
Kormópuszta	1950-53	249 fő
Lászlómajor	1952-53	278 fő
Lenintanya	1950-53	630 fő
Tedej	1951-53	674 fő

A táborok megszüntetésekor összesen kiszabadultak száma 7282 fő. Táborokban meghalt cca. 300 fő. Hamarabb elengedett gyerekek és betegek 150 fő. Becsült táborlétszám 10 ezer fő.

A kitelepítetteket többnyire teljesen más célra épült mezőgazdasági épületekben őrizték, pl. barakkokban, istállókban, juhhodályokban vagy kulákok épületeiben. Mivel az építmények „lakhatóvá” tétele a kitelepítettek feladata volt, kezdetben a szabadban laktak. A belügyminiszteri utasításokban „telepített”-nek vagy „telepesek”-nek nevezték őket.

Kitelepítettek a közös szálláson.

A zárt területet engedély nélkül nem hagyhatták el, látogatókat pedig havonta egyszer, az őrparancsnok engedélyével fogadhattak. A helyi állami gazdaságokban folyamatos rendőri felügyelet mellett minden 12 életévét betöltött személynek napi 12 órát kellett dolgoznia. A kitelepítettekkel az örök kegyetlenül bántak. Folyamatosan zaklatták, megalázták őket. Gyakorta alkalmaztak fizikai erőszakot is (pl. egy ötéves gyermeket a rendőrök a lábánál fogva felakasztottak, s amikor szülei tiltakoztak, testi fenyegetéssel és elzárással büntették).⁵⁸ Az internálásoknak és a kényszerlakhely-kijelölésének a Nagy Imre-kormány vetett véget, de az internáltak nem kaphatták vissza többé lakásaikat, ingatlanjaikat és a legtöbb esetben még eredeti lakóhelyükre sem térhettek vissza.

⁵⁸ **Hantó Zsuzsa:** Az 1950-es évek törvénytörései. In: Élned, halnod... A munkatáboroktól az 1956-os forradalomig. Szerk.: **Kövesdy Zsuzsa–Kozma László.** Budapest, 2005. 42. o.

**1952-53 között a
LÁSZLÓMAJOR KÉNYSZERMUNKATÁBORBA
deportált családok lakóhelyei a kitelepítéskor 2**

Államvédelmi őrök

Egy időben Ördögh Sára néven játszott.

Kitelepítettek barakkja a Hortobágyon

Kónya pusztai juhhodály